

Ա. Գ. ՔԱԼԱՇՅԱՆ

Փխիստոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻ 362 Թ. ԺՈՂՈՎԸ ԵՎ ՆՐԱ ՂԱՏՄԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քրիստոնեության պատմությունը ակնհայտ կերպով ցույց է տալիս, որ դոգմատիկական ցանկացած զարգացում իր կնիքն է դնում ժամանակաշրջանի ներկեղեցական հարաբերությունների դիմափկայի վրա: Այդ տեսանկյունից մեծ նշանակություն ունի հատկապես կոնկրետ դարաշրջանի աստվածաբանական վիճաբանությունների վերլուծությունը, քանի որ տարաբնույթ աստվածաբանական դպրոցների և հոսանքների գործունեությունը, որպես կանոն, նպատակ է հետապնդել պահպանել կանոնական համակարգերը, կամ էլ՝ ձգտել է փոփոխել դրանք:

Դոգմատիկական մամանտիպ գործունեությունը թելադրված է եղել նաև կոնկրետ աստվածաբանական խմբավորման (խմբավորումների) շահերով, պահանջմունքներով և նպատակներով: Այդպիսին էր իրավիճակը նաև IV դարի 30-50-ական թվականներին, որի ընթացքում արիոսական և ճոր արիոսական (անոմեականներ, եվմոմեականներ և այլն) հոսանքների ակտիվացումը հետապնդում էր մեկ հիմնական նպատակ՝ մոռացության մատնել Նիկիական Հանգանակը և հալածել .նիկիականներին: Դա բավականին բարդ գործընթաց էր, որը հակաերրորդաբանական այդ հոսանքներին հաղկադրում էր դավաճաբանական տարբեր հոսանքների որակական հակադրության պայմաններում սեփական գաղափարներն ամրապնդելու համար դաշնակիցներ որոնել «չեզոք» եպիսկոպոսների շրջանում: ՀակաՆիկիական խմբակցության դոգմատիկ գործունեության պրակտիկ արդյունքն էլ հանդիսացան քրիստոնեական արևելքում հրավիրված եկեղեցական ժողովները, որոնց դավաճաբանական մոտարարություններն էլ (Ամսոիոքի բանաձևեր, «Ղուկիանոսի հանգանակ», Սիրմիումի 2-րդ բանաձև և այլն) ներկեղեցական կյանքում մեծ լարվածություն ծնեցին:

IV դարի 30-50-ական թվականների քրիստոնեության պատմության շրջանակներում տեղ գտած այդ առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ աստվածաբանական և եկեղեցագիտական մատենագրության մեջ ընդունված է հետնիկիական դոգմատիկական վիճաբանությունների պատմությունն ստորաբաժանել երկու հիմնական փուլի, որոնց միջև շրջադարձային է համարվում Ալեքսանդրիայի 362 թ. ժողովը:

Պատմաեկեղեցագիտական վավերագրերի և սկզբնաղբյուրների վերլուծությունը աներկբա կերպով վկայում է, որ ներեկեղեցական տարաձայնությունների, ինչպես նաև եկեղեցական գործերին բյուզանդական կայսերական իշխանության անհարկի միջամտության և հովանավորության հետևանքով՝ Ալեքսանդրիայի 362 թ. ժողովին նախորդող փուլում Նիկիականների նկատմամբ ընդդիմադիր հակաերրորդաբանական ճամբարը ոչ միայն բացահայտ առավելություն էր ստացել, այլև՝ շատ մոտ էր իր բաղձալի նպատա-

կին: Մասնավորապես, այդ փաստն է վկայում այն, որ Կոնստանդինոսի գահակալության վերջին տասնամյակում (350-ական թվականներ) Բյուզանդիայում հալածանքների արդյունքում ոչ մի նիկիական եպիսկոպոս այլևս չէր գործում: Եվ եթե դրան ավելացնենք և այն, որ Նիկիական Հայրերից և ժողովի ականատեսներից կենդանի էր միայն Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին, որը, սակայն, հերթական անգամ հալածանքների ենթարկվելով (356 թ.) գործնականում չէր կարող ակտիվ կերպով դիմադարձ կանգնել հակաճիկիականների ոտնձգություններին, ապա միանգամայն պարզ կդառնա, որ ուղղադավան Եկեղեցին և Ս. Երրորդության հավատամքը բավականին ծանր շրջան էին ապրում:

Այդ ամենն էլ համահավաք կերպով նպաստեցին այն բանին, որ ուղղադավանությանն անհարիր երևույթներ տեղ գտան մաս եկեղեցական պրակտիկայում: Այդ իրողությունը նկատի ունի ռուս աստվածաբան և եկեղեցագետ Ա. Սպասկին, որը, հիմք ընդունելով Ժամանակի հանգանակային գրականությունը, պնդում է, թե մինչև IV դարի 60-ական թվականները եկեղեցական պրակտիկայում Նիկիական Հավատամքի չափազանց թույլ ազդեցություն է նկատվում: «Ողջ այդ շրջանում, - գրում է աստվածաբանը, - մկրտության և խորհրդակատարության ժամանակ Արևելքում շարունակում են կիրառվել տեղական հանգանակները, իսկ եթե դրանցում դոգմատիկ մասով լրացումներ են կատարվում, ապա լրացման ակունք հանդիսանում է ոչ թե Նիկիական Հանգանակը, այլ վերջինիս հակառակորդների գրչին պատկանող հանգանակները»¹:

Այդ տեսանկյունից չափազանց հատկանշական է մեկ այլ փաստ ևս: Հայտնի է, որ Կոնստանդինոսին հաջորդած Հուլիանոս կայսրը վերջին հուսահատ քայլը կատարեց հեթանոսության վերակենդանացման համար: Այդ նպատակով 360 թ. Հուլիանոսը հրովարտակ հրապարակեց, որը Կոնստանդինոսի օրոք հալածված բոլոր եպիսկոպոսներին թելադրում էր վերադառնալ իրենց աթոռները: Ընդհատ է, կայսրը նպատակ էր հետապնդում խաթարել եկեղեցական փխրում միությունը և երկպառակություն հրահրելով «Եկեղեցին կործանել ներսից», սակայն ստացվեց հակառակը: Աքսորից վերադարձած ուղղադավան եպիսկոպոսները տասնամյակների ընդմիջումից հետո բացառիկ հնարավորություն ստացան անթաքույց կերպով հանդես գալ Նիկիական Հանգանակի պաշտպանությամբ: Եվ քանի որ դոգմատիկական վիճաբանությունների այս փուլում հակաճիկիական երրորդաբանները կայսերական իշխանության հովանավորությունն այլևս չէին վայելում, նրանցից շատերը հարկադրված էին քննաբար վերաբեմելորել անցած 30 տարիների դոգմատիկ վիճաբանությունների արդյունքները և ճշգրտել սեփական հավատքային դիրքորոշումը: Այլ կերպ ասած, նրանք հարկադրված էին հակադիր բևեռների՝ նիկիականության և արիոսականության միջև վերջնական ընտրություն կատարել: Համալիր այդ հիմնահարցերի հանգուցալուծումն էլ հանդիսացավ 362 թ. Ալեքսանդրիայում հրավիրված դարակազմիկ ժողովը:

Ալեքսանդրիայի 362 թ. ժողովի հոգևոր և պատմական նշանակությունն ուսումնասիրելիս՝ առաջին հերթին հարկ է անդրադառնալ նրա հիմնական դոգմատիկական հոսանքների ներկայացուցիչների հայացքների ուսումնասիրությանը: Վավերագրերի և սկզբնաղբ-

¹ Проф. А. Спасский. История догматических движений в эпоху Вселенских соборов (в связи с философскими учениями того времени). Сергиев Посад, 1914, с. 429.

յութների վերլուծությունը թույլ է տալիս այդ համակարգում առանձնացնել արևելյան երրորդաբանության երեք ազդեցիկ հոսանքների՝ միկիականների, համամամանականների (օմիոսականների) և ապոլիմարականների, որոնցից յուրաքանչյուրը ժողովական քննարկումներին մասնակցում էր սեփական հավատքային արժեհամակարգի դիրքերից: Զննարկումներին մասնակցում էր սեփական հավատքային բնույթը, և ինքնին հասկանալի է, Դրանով էլ պայմանավորված էր ժողովի բանավիճային բնույթը, և ինքնին հասկանալի է, որ ուղղադավանության հենքի վրա մեկտեղվելու համար մրանցից մեծ ջանքեր էր պահանջվում: Այդ ֆոնի վրա առավելապես պետք է արժեկոթել Ալեքսանդրիայի եկեղեցական միության աստվածաբանական նախապատրաստությունը, որի ակունքներում կանգնած էին միկիական ուղղադավանության ջերմ պաշտպան Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին, ինչպես նաև՝ արևմտյան աստվածաբան Իլարիոս Պուատիացին:

Ալեքսանդրիայի 362 թ. ժողովի աստվածաբանական հոսանքների քննությունը միակամարնա էր սկսել արիոսականությանը հակադիր և ուղղադավանությանը մերձեցող համամամանական երրորդաբանության հիմնադրույթներից: Հանրաճանաչ է, որ այդ համամամանական երրորդաբանության մեկտեղման գործում մեծ տեղ է հատկացնում Անկյուրիայի 358 թ. ժողովի դավանաբանական դիրքորոշմանը, որի հիմքում ընկած է Բարսեղ Անկյուրիացու գլխավորությամբ հաստատված բավականին ընդարձակ հավատքի շարադրանքը²:

Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին համարում է, որ համամանականների երրորդաբանական հանգանակում պետք է կարևորել հիմնարար երկու սկզբունք՝ նախ այն, որ «Աստված Որդին Հայր Աստծուն մեծ է ոչ միայն ներգործությամբ, այլև՝ էությանմբ» և, որ «Հայր Աստված Որդուն ծնել է ոչ միայն ցանկությամբ, այլև՝ էությանմբ»: Այդ մեկնակետից Անկյուրիայի ժողովի դավանաբանական հանգանակը պետք է կարևորել հատկապես այն առումով, որ վերջինս գործնականում հանդիսացավ հետմիկիական առաջին տասնամյակներին դոգմատիկայի ոլորտում ակտիվ դիրք գրավող արիոսամետ բազմաբնույթ «հանգանակների» գերիշխանությանը վերջ տալու արմատական քայլերից մեկը: Չպետք է աչքաթող անել և այն, որ հետևողական մեկնության դեպքում համամանության վարդապետությունը գործնականում կարող էր միկիական «համագոյություն» եզրին չափազանց մերձ դոգմատիկական ըմբռնման հիմք դառնալ: Այդ փաստն է վկայում նաև «համամանության» երրորդաբանության մկատմամբ Սթանաս Ալեքսանդրացու և Իլարիոս Պուատիացու ընդգծված դրական վերաբերմունքը:

Հայտնի է, որ փոքրասիական աքսորի շրջանում (358 թ.) Իլարիոս Պուատիացին

² Եկեղեցական մարտնչությունը արժևորվող փորձություններ է պահպանել Անկյուրիայի ժողովի դոգմատիկ գործունեության մասին, որի որոշումներն արձանագրված են Եպիփան Կիպրացու «Ընդդեմ հերձվածոց» աշխատության մեջ: Այդ որոշումները քիչ բանով են նման ժամանակի դավանաբանական հանգանակներին: Ժիշու կլիևի ասել՝ այսպիսի առեցված ենք աստվածաբանական ավարտուն փորակարարի հետ: Նրանում շարադրված է նիկիական երրորդաբանության շուրջ ծավալված բանավեճերի նախապայքարները և մասնագիտական վերլուծության հիման վրա ձևակերպված է ապացույցների բավականին ծավալուն համակարգ: Stn Epiphani. Adversus haeresis / Migne J. P. Patrologiae cursus completus. Series graeca (այսուհետ՝ PG), T. LXXIII, Paris, 1865, cap. I, p. 2-11.

արևելյան ժողովների երրորդաբանական քննարկումների մասին հրապարակեց իր դոգմատիկական մոտեցումները:

Քննելով ընդդիմադիր հակաճակատական հանգանակների (Ղուկիանոսի, Սիրմիոնի Ա) էությունը՝ Ս. Աթանաս Մեծի հետևությամբ աստվածաբանը ցույց է տալիս, որ վերջիններս էլ դարձել են Արևելքը խոռվող հերետիկոսական շարժումների պատճառը, և մեծ բարիք է համարում այն, որ այդ հանգանակներից շատերն անծանոթ են Արևմուտքին: Դրան զուգընթաց նա ցույց է տալիս նաև, որ *ομοιοσυσος* (համագոյություն) և *ομοουσυσος* (համանմանություն) աստվածաբանական եզրերը հետևողական մեկնության դեպքում կարող են օգտագործվել իբրև հոմանիշներ³: Այդ ելակետներից նա միանգամայն հիմնավորված կերպով ցույց է տալիս, որ ուղղադավանությունից շեղվելու պարագայում «համանմանություն» եզրի կիրառումը կարող է հանգեցնել աստվածաբանական երեք մոլորությունների: Առաջին դեպքում եզրը կարող է մեկնաբանվել իբրև «Հայր և Որդի Աստծու սուբստանցիոնալ անդամ միություն», որը գործնականում «ոչնչացնում է» Որդի Աստծու իրական կեցությունը: Հերձվածող երկրորդ մոտեցման դեպքում Որդի Աստծու իրական կեցությունն ասելով կարող են դավանել «Հայր Աստծո սուբստանցիոնալ բաժանում», այլ կերպ ասած՝ «Որդի Աստծուն կարող են ներկայացնել իբրև Հայր Աստծու սուկական մի մասնիկը»: Եվ, վերջապես, ուղղադավանությանն անհարիր մեկնության հնարավոր երրորդ հետևանքի դեպքում Աստվածային էությունը կարող է ներկայացվել իբրև «նախագոյ սուբստանց», որի համեմատությամբ ինչպես Հայրը, այնպես էլ Որդին հանդես են գալիս իբրև «որոշակի հատկանիշների սուկական կրողներ»⁴:

Այդ հիման վրա երկրորդելով Ս. Աթանասին՝ Իլարիոսը եզրակացնում է, թե «համանմանություն» եզրի աստվածաբանական ուղղադավան մեկնությունն անխուսափելիորեն պետք է հանգեցնի երրորդաբանական այնպիսի հիմնարար եզրահանգումների, ինչպիսիք են Հայր Աստծո էությունից Որդու ծնունդը և Հայր և Որդի Աստծու բնութեանական (սուբստանցիոնալ) մույնությունը (*una substantia ex similitudine, non ex solitudine*): Այդ ամենից էլ, ըստ աստվածաբանի, անխուսափելիորեն հետևում է այն, որ իմաստային ճշգրիտ ըմբռնման և ուղղադավան մեկնության դեպքում «համանմանությունը» չի կարող նշանակել այլ բան, քան «համագոյություն»⁵: Ու թեև «համանմանություն» եզրը մույնպես աստվածաշնչական չէր, Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին պնդում էր, որ Հայր և Որդի Աստծու էական հատկանիշների նկատմամբ համանմանականների կողմից կիրառվող «բնութեանական մույնություն» եզրն այլ բան չի նշանակում, քան բնութեանական (էական) հավասարություն: Հավատքային այդ սկզբունքների դիրքերից է հանդես գալիս նաև Իլարիոսը, որը միանգամայն հիմնավորված կերպով ցույց է տալիս, որ աստվածաբանական նշանա-

³ Sl'у Свт. Афанасия Великого. Послание о соборахъ, бывшихъ въ Ариминіи италійскомъ и въ Селевкіи псаверійском. М., 1994, с. 147. Sl'у Ісуса Migne J. P. Patrologiae cursus completus. Series Latina (այսուհետ՝ PL) PL, Acc. I, T. X, p. 525.

⁴ Մանրամասները տե՛ս Свт. Афанасий Великий. Послание о соборахъ, бывшихъ въ Ариминіи италійскомъ и въ Селевкіи псаверійском. с. 143. Sl'у Ісуса Migne J. P. PL, Acc. I, T. X, p. 525.

⁵ Sl'у Свт. Афанасия Великого. Послание о соборахъ, бывшихъ въ Ариминіи италійскомъ и въ Селевкіи псаверійском. с. 147. Sl'у Ісуса Migne J. P. PL, Acc. I, T. X, p. 527.

կույթամբ «համագոյություն» եզրը մեկնողական ավելի լայն հնարավորություններ է ընձեռում, քան «համամանություն» եզրը: «Եթե խոսեմ միացյալ էության (սոսսոմ) մասին, այդ կապակցությամբ գրում է նա, - ապա այն կարող է կասկածի տեղիք տալ, թե ուսուցանում եմ «եզակի էության» (habet et unici suspucionem) մասին, իսկ եթե արտահայտվեմ «նմանի» մասին, ապա կարելի է և այնպես ըմբռնել, թե, իբր, խոսքը վերաբերում է համեմատվող կողմերին: Միայն նմանությունն է ենթադրում երկուսի առկայություն և, միաժամանակ, միություն, ընդ որում, ոչ թե դեմքի միություն, այլ՝ միություն ըստ ծնունդի»⁶: Ա. Երրորդության աստվածաբանական ըմբռնման այդ դիրքերից էլ Իլարիոսը դիմում է արևելյան համամանականներին՝ կոչ անելով միավորվել միկիական «համագոյության» աստվածաբանության շուրջ⁷:

Նկատենք նաև, որ Ա. Աթանաս Ալեքսանդրացին չսահմանափակվեց միայն աստվածաբանական վերլուծությամբ: Քաջ գիտակցելով, որ երրորդաբանական երկու մոտեցումների մեխանիկական միությունը չի կարող ցանկալի արդյունքների հանգեցնել, նա առաջնային համարեց իրական (հավատքային) միությունը: Այդ նպատակով աստվածաբանը հետմիկիական ժողովների քննական արժեքորման հենքի վրա միանգամայն հիմնավոր կերպով ցույց է տալիս, որ համամանականների երրորդաբանական վարդապետությունը գործնականում հանդես է գալիս ուղղադավանության (= միկիականության) դիրքերից:

Ականավոր աստվածաբանի համոզմամբ միակ բացառությունն այն է, որ նրանք վերապահ մոտեցում են ցուցաբերում միայն «համագոյություն» եզրի նկատմամբ: Այդ եզրահանգման վկայությունը Բարսեղ Ամկյուրիացու մասին Աթանաս Ալեքսանդրացու գրած հետևյալ տողերն են. «Բարսեղի նման մարդկանց հետ չպետք է վերաբերվել ինչպես թշնամու հետ, որովհետև նրանք մեզանից տարանջատվում են միայն մեկ բառով, այլ հարկ է նրանց եղբայր համարել, քանի որ մտածում են այնպես, ինչպես մենք»: Բանն այն է, շարունակում է աստվածաբանը, որ եթե նրանց վարդապետության համաձայն «Որդի Աստված Հայր Աստծո իմաստությունն է, հավիտենական փառքը և էության ծնունդը», ապա դա այլ բան չի նշանակում, քան այն, որ համամանականները «իմաստիտիվ» կերպով ընդունելի են համարում «համագոյությունը»: «Քանի որ նրանք Որդու մասին պնդում են, որ նա և՛ էությունից է, և՛ համաման (Հայր Աստծո՝ Ա. Ք.), - այդ կապակցությամբ գրում է Ա. Աթանասը, - ապա դրանով այլ բան չեն ասում, քան այն, որ նրանք համագոյ են (ընդգծումը մերն է՝ Ա. Ք.)»⁸: «Ծնունդ» և «համագոյություն» եզրերը միևնույն իմաստն ու-

⁶ Տե՛ս *Свт. Афанасий Великий. Послание о союзахъ, бывшихъ въ Ариминѣ италійскомъ и въ Селевкїи псаврїйскомъ*. с. 147. Տե՛ս նաև *Migne J. P. PL, Acc. I, T. X, p. 527*.

⁷ Միություն հասարակելու հիմքերից մեկը Իլարիոսը համարում է այն, որ ինչպես «համագոյություն», այնպես էլ «համամանություն» ձևերն աստվածաբանական հիմնավորում չունեն: Այդ մոտեցումն առավելապես տրամաբանական է, գրում է նա, որ եթե «համագոյություն» ձևը դարապարբերվել է Անտիոքի ժողովական 80 եպիսկոպոսների կողմից, ապա այն ընդունվել և ուղղադավան է ճանաչվել նիկիական 318 եպիսկոպոսների կողմից: Եվ բանի որ «համամանություն» ձևը ինքնին դարապարբերվել է, եթե մեկնաբանվում է հավոր պարզաճի, ապա հարկ է համախոսը բնարկել փարածայնությունները հաղթահարելու և Նիկիական հավաքին վերադառնալու խնդիրը: Այդ ամենի մասին մանրամասները փն՝ *Migne J. P. PL, Acc. I, T. X, p. 527-528, 530, 534-536, 541-543*.

⁸ *Свт. Афанасий Великий. Послание о союзахъ, бывшихъ въ Ариминѣ италійскомъ и въ Селевкїи псаврїйскомъ*. с. 147.

նեն: Այստեղից դժվար չէ մակաբերել, որ արդեն IV դարի 50-ական թվականների վերջերին նոր՝ համամամական երրորդաբանության ուղղադավան բնույթն արժանի ճանաչման էր արժանացել միակիական հայրերի կողմից:

Եվ քանի դեռ կենդանի էր Կոնստանցիոս կայսրը, բնական է, որ ուղղադավան երրորդաբանության ջատագով երրորդաբանական այդ հոսանքների ներկայացուցիչներն աստվածաբանական ճակատում, գործնականում, կարող էին միավորվել միայն «թույլատրելի սահմաններում»: Եվ, չնայած արտաքին արգելքներին, ճշված միության հիմք կարելի է համարել Իսավրական Սելևկիայի 359 թ. ժողովը, որի ընթացքում, հակադրվելով անմեական Ակակիոս Կեսարացու և Եվդոկսիոս Ամտիոքացու արիոսամետ մկրտումներին, համամամականները բացահայտ կերպով պաշտպանեցին միակիական ճշմարտությունը, իսկ արևմտյան միակիականների պարագլուխ Իլարիոսին պաշտոնապես ընդունեցին Եկեղեցի: Արևելյան եպիսկոպոսների կողմնորոշմանը մեծապես խթանեց նաև անմեականության վերջին ճիշ համարվող Կ. Պոլսի 360 թ. ժողովի որոշումները: Քաջ գիտակցելով արիոսական ծայրահեղ այդ հոսանքի հերձվածող էությունը՝ ընդդիմադիր եպիսկոպոսները չէին կարող հաշտվել ժողովի հաստատած «հավատության բանաձևերին» և պատեհ առիթ էին որոնում միակիականների հետ միություն կազմելու համար: Այդպիսի առիթ ստեղծվեց Հուլիանոսի կրոնական քաղաքականության արդյունքում, երբ արքայից վերադարձան միակիական ջատագույնները:

Եկեղեցական մատենագրությունը բավականին արժեքավոր տեղեկություններ է պահպանել նաև Ալեքսանդրյան ժողովի մասնակից ապոլինարականների մասին: Մասնավորապես հայտնվում է, որ Լատոկիեի եպիսկոպոս Ապոլինար Կրտսերը ոչ միայն բացահայտ կերպով պաշտպանում էր միակիական հայրերին և նրանց կողմից հռչակված համագոյության աստվածաբանությունը, այլև՝ այդ դիրքերից դատապարտում էր արիոսականությունը⁹: Սուրբատես պատմիչը վկայում է, որ Ապոլինարը մեծ ճանաչում ձեռք բերեց հատկապես այն շրջանում, երբ Հուլիանոսը քրիստոնյաներին արգելեց ծանոթանալ և սովորել «հունական գիտությունները»: Հակադրվելով կայսերական որոշմանը՝ Ապոլինար Կրտսերը «հույն Պլատոնի հետևությամբ պերճախոս կերպով երկխոսությունների ձևով շարադրեց Ավետարանները և Գործքը: Դրանով մա ոչ միայն օգտավետ գործ կատարեց քրիստոնեության համար», այլև՝ «իր գործունեությամբ հաղթահարեց թագավորի չարամիտ որոշումը»¹⁰:

Աթանաս Մեծի կողմից 362 թ. օգոստոսին հրավիրված Ալեքսանդրիայի ժողովին մասնակցում էին Ալեքսանդրիայի, Իտալիայի, Արաբիայի, Եգիպտոսի և Լիբիայի «թվով սա-

⁹ Լինելով եկեղեցական աստվածաբանության ջերմ պաշտպաններից մեկը՝ Ապոլինար Կրտսերը արիոսականության դեմ մղվող պայքարում Հիսուս Քրիստոսի աստվածային էությունը «փաստելու» միպոսով միանգամայն իրավացի կերպով պնդում էր Հայր և Որդի Աստծու համագոյությունը: Մակայն նա, համագոյության մեկնության իր ուսմունքով, դարձավ նոր հերձվածի հիմնադիր՝ համարելով, որ անձնավորված Որդու մարդկային մարմինը և հոգին միավորվել էին աստվածային Լոգոսին (Մարին):

Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին, հիմնովին անընդունելի համարելով հերձվածող այդ ուսմունքը, այնուհանդերձ, ընդդիմադիր եկեղեցականներին և համամամականներին կոչ էր անում հակաարիոսական պայքարի շրջանակներում զսպված մոլեցում ուղեկցել ապոլինարականների նկատմամբ:

¹⁰ Сократ Схоластик. Церковная история. М., 1996, кн. III, гл. 16, с. 151.

Ժողովի կողմից միկիական երրորդաբանության «հեղինակության վերականգնում» օրգանապես շաղկապվել է Նիկիական Հանգամակի շուրջ եկեղեցական միությունը վերականգնելու հարցի հետ: Ինչպես հավատքային հարցերում, այնպես էլ այս պարագայում ժողովականների համար ուղեցույց հանդիսացավ այդ գործի ամխոնք առաքյալի՝ Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացու դիրքորոշումը, որն այդ առնչությամբ հորդորում է միկիականների հետ «... համերաշխության ձգտող յուրաքանչյուրին, ... ինչպես նաև արիոսականությունից հեռացածներին հրավիրել Եկեղեցի, նրանց այնպես ընդունել, ինչպես հայրերն են ընդունում որդիներին, ... նրանցից ավելին չպահանջել, քան այն, որ բանադրեն արիոսական հերձվածը և դավանեն սուրբ Հայրերի կողմից Նիկիայում հաստատած դավանանքը, պահանջել նաև, որ նրանք բանադրեն բոլոր նրանց, ովքեր Սուրբ Հոգին համարում են արարված և Քրիստոսի էությունից տարանջատված»¹⁴:

Անտիոքացիներին հղված Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացու ուղերձից տեղեկանում ենք, որ Ալեքսանդրիայի 362 թ. ժողովում հանգամանալից քննության է ենթարկվել նաև երրորդաբանության համար առանցքային մշանակություն ունեցող օստա (ուսիա) և յոստաօս (հիպոստասիս) աստվածաբանական եզրերի ճշգրտման հարցը:

Քանի որ յոստաօս եզրն աստվածաշնչական չէր և «կասկած էր հարուցում», հիմնահարցի մեկնության շուրջ սուր բանավեճեր էին ծավալվել հատկապես միկիականների և համանմանականների միջև: Թյուրըմբռնումներից և աստվածաբանական մոտեցումներից զերծ մնալու միտումով՝ միկիականներն առաջարկեցին սահմանափակվել միայն վերահաստատված ուղղադավան դավանաբանությամբ: Դա արդարացված էր համարվում և այն կապակցությամբ, որ «եւ յոստաօս»-ների (Ս. Երրորդության երեք հիպոստասների՝ Ս. Ք.) մեկնությունը կարող էր հանգեցնել արիոսական հետևությունների՝ եթե հիպոստասներից յուրաքանչյուրին վերագրվեր միմյանցից օտարված կեցություն, կամ էլ կարող էր հանգեցնել եռաստվածության, եթե յուրաքանչյուրին վերագրվեր միմյանց հակադիր էություն (= 3 էություն և 3 աստված):

Մերժելով այդ առաջարկը՝ համանմանականները հայտարարեցին, որ իբրև իրական գոյ «դավանում են Սուրբ Երրորդությանը՝ իրական գոյ Հայր Աստծուն, իրական գոյ Աստված Որդուն և իրական գոյ Սուրբ Հոգուն»: Երեք աստված կամ երեք սկիզբ չենք դավանում, պնդեցին նրանք, այլ՝ Սուրբ Երրորդություն, միասնական Աստծո, միասնական Սկզբի և համագոյ Որդուն և Հոր և Որդու էությանն անօտարելի Սուրբ Հոգուն: Ավելին, Ս. Երրորդության յոստաօս-ների վերաբերյալ հստակություն մտցնելու միտումով երիտասարդ համանմանականներն, իրենց հերթին, պահանջեցին օմոօսօս եզրը փոխարինել օմոօս քոէ օստաօս (էապես մման) եզրով: Առաջարկը բուռն վիճաբանություն ծնեց, քանի որ համանմանականները համարում էին, որ մեկ յոստաօս դավանելով ոչ միայն կարելի է «ոչնչացնել Որդի Աստծու իրական կեցությունը», այլև, Սաբելիոս Լիբեացու մմանությամբ, կարելի է հանգել Ս. Երրորդության դեմքերի միաձուլման (մոդալիստական երրորդաբանության): Դեմ դուրս գալով ընդդիմախոսներին՝ միկիականները հավաստեցին, որ Ս. Երրորդությունը դավանում են իբրև մեկ յոստաօս (էություն), քանի որ Որդին Հայր

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 167:

նություններից հետո աթանասյան ուղղադավան այդ լուծումներն էլ ընկան Ալեքսանդրիայի ժողովի դավանաբանական որոշումների հիմքում: Մասնավորապես, Ս. Երրորդության ուղղափառ դավանանքի կողմնակիցներին առաջին հերթին պարտադրվեց «բանադրել բոլոր նրանց, ովքեր համարում էին թե, Ս. Հոգին արարված է»: Դա համարվեց պարտադիր այն պայմանը, որին պետք է հետևեր ուղղադավան այն վարդապետության ընդունումը, թե «Սուրբ Հոգին անբաժան է Քրիստոսի էությունից», և որ «Հոգին օտար չէ, այլ սեփական է Որդու և Հոր էությանը և անբաժան է նրանցից»²⁰:

Նիկիական Հավատո Հանգանակի «հեղինակությունը վերականգնելուց հետո»՝ Ալեքսանդրիայի 362 թ. ժողովը մեծ տեղ հատկացրեց նաև կազմակերպչական ու դիսցիպլինար հիմնահարցերի քննարկմանը: Այդ համատեքստում արիոսական հերձվածից հետագածների նկատմամբ քաղաքականություն մշակելու հիմնահարցին զուգընթաց՝ ժողովականներն առանձնահատուկ քննության նյութ դարձրեցին Ապոլինարի և ապոլինարականության հարցը:

Ինչպես արդեն նշվել է, ապոլինարականներն Ալեքսանդրիայի 362 թ. ժողովի ակտիվ մասնակիցներն էին: Ու թեև Հիսուս Քրիստոսի անձնավորման վարդապետության շրջանակներում նրանք շեղվել էին ուղղադավանությունից, երրորդաբանական հարցերում հարուն էին արմատական միկիականներին և լիովին պաշտպանում միկիականների հակաարիոսական գործունեությունը: Այդ իսկ պատճառով էլ Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին հակաարիոսական ճակատ կազմելու միտումով հարկ համարեց համերաշխել ապոլինարականների հետ: Ընդ որում, ականավոր եկեղեցական գործիչը համարում էր, որ կողմերի միջև համերաշխություն կարող էր իրականանալ միայն ուղղադավանության հենքի վրա: Այդ նպատակով էլ Ալեքսանդրիայի ժողովը համագործակցության համար առաջնային համարեց անձնավորման աստվածաշնչական վարդապետությունը, որի հիման վրա ժողովը հռչակեց, որ Հիսուս Քրիստոսի անձում մարդկայինը «կատարյալ է, հարուցյալ և մեղքից զերծ»:

Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացու միջնորդությամբ ու ջանքերով էլ ապոլինարականներն իրենց ստորագրությամբ վավերական համարեցին այն դավանանքը, որ «Փրկիչը անհոգի, անզգացմունք և անբանական մարմին չունեւ, քանի որ Տերը մեզ համար մարդեղացավ, ապա նրա մարմինը չէր կարող բանականություն չունենալ, քանի որ փրկագործությունն իրական դարձավ ոչ միայն Բանի անձով, այլև՝ հոգով: Լինելով Աստծո իրական Որդի՝ նա դարձավ նաև մարդու Որդի և, լինելով Աստծո համագոյ Որդի, դարձավ բազմաթիվ եղբայրների առաջնածինը»:

Եվ քանի որ այդ հենքի վրա ապոլինարականների և միկիականների ձևավորված համերաշխությունն իր էությամբ և ուղղվածությամբ լիովին ուղղադավան էր, Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին համախոհներին կոչ արեց զուսպ վերաբերմունք ցուցաբերել ապոլինարականների նկատմամբ, նրանց «հապճեպ կերպով չդատապարտել և չմերժել ... այլ լավ կլինի ընդունելի համարել խաղաղության ձգտողներին և արդարացնողներին»²¹:

Դիսցիպլինար հարցերի շրջանակներում Ալեքսանդրիայի 362 թ. ժողովն անդրադար-

²⁰ Տե՛ս Տր. Афанасий Великий. Святость Афанасия, Александрийского Архиепископа, кт. Агиохийцам. с. 167.

²¹ Տե՛ս Տր. Афанасий Великий. Святость Афанасия, Александрийского Архиепископа, кт. Агиохийцам. с. 171.

ծավ նաև «Անտիոքյան պատակտման» հիմնախնդրին և այն հաղթահարելու միտումով Ս. Աթանասի միջնորդությամբ փորձեց համերաշխություն հաստատել վիճաբանող կողմերի միջև: Սակայն թե՛ մելիտենականները և թե՛ եվստաթեոսականները շարունակեցին պաշտպանել իրենց արմատական տեսակետները, ինչն էլ անհնարին դարձրեց նրանց միջև միություն հաստատելու փորձերը:

Այսպիսով, անկիական երրորդաբանության պաշտպանության միտումով Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացու անձնուրաց գործունեության արգասիք հանդիսացող Ալեքսանդրիայի 362 թ. ժողովը դարձավ հին և նոր անկիականների միության կարևորագույն հենքը, իսկ ժողովի դավանաբանական որոշումները դարձան ուղղադավան աստվածաբանության վերջնական հաղթանակի մախապատրաստման կարևորագույն հավատքային կողմնորոշիչներ:

Ժողովական որոշումներն իրենցով կանխորոշեցին եկեղեցական պատմության հետագա 20 տարիների ընթացքը, որի համակարգում վճռորոշ դեր էր վերապահված նոր անկիականների՝ կապադովկիական Հայրերի երրորդաբանական աստվածաբանությանը: